

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ В СУДІ

Серед основних функцій правової держави, прагнення побудови якої є метою й України (ст. 1 Конституції України), є гарантування, охорона, захист та реалізація основних прав та свобод людини і громадянина. Особливої гостроти набуває проблема реалізації прав людини і громадянина у кримінальному судочинстві, де існує реальна можливість їх суттєвого обмеження. Однією з гарантій забезпечення прав та свобод особистості в цій сфері застосування державно-владних повноважень з боку органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство є підтримання прокурором державного обвинувачення в суді, як його конституційна функція.

Здійснення правосуддя на засадах змагальності та рівності сторін покладає на державного обвинувача обов'язок доведення підсудному обвинувачення, яке йому пред'явлено. Очевидно, що активність та професійна підготовка прокурора до участі у судовому розгляді справи у визначальній мірі обумовлюють повноту дослідження обставин справи та постановлення законного, обґрунтованого та справедливого вироку. Зазначене актуалізує дослідження чинників, які підвищують рівень професійної діяльності прокурора в суді, серед яких чинне місце посідає озброєння державного обвинувача новітніми прийомами та методами криміналістичної науки.

Вперше висновок про можливість використання досягнень криміналістики не тільки на стадії попереднього слідства, а й в інших стадіях кримінального процесу, у тому числі й судового розгляду справи, обґрунтував у 1938 р. А. Л. Ципкін [1, 44–46]. В подальшому Л. Є. Ароцкер запропонував тактичні прийоми проведення окремих судових дій [2] та слушно вказував, що покращення якості судового розгляду навряд чи можливе без широкого використання судами засобів та методів криміналістичної науки, новітні досягнення якої можуть надати дієву допомогу суду у встановленні об'єктивної істини [3, 22]. На можливість використання у судовому засіданні криміналістичних прийомів, методів та засобів звертали увагу також Р. С. Белкін, В. І. Гончаренко та деякі інші вчені [4, 25–38; 5, 21–24]. С. П. Сухов, В. Г. Тіхія, Г. А. Воробйов та деякі інші вчені розробили загальнотеоретичні проблеми тактики судового слідства, під якою розуміли систему найбільш доцільних прийомів і способів проведення судом процесуальних дій з метою встановлення події злочину, винності особи, яка його скоїла, винесення обґрунтованого вироку, а також виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину [6; 7; 8]. Оскільки на думку Г. А. Воробйова суд і обвинувачення вирішують тотожні завдання, він вважав, що тактика обвинувачення не повинна відрізнятися від тактики суду.

Т. В. Варфоломєєва, М. О. Баєв та О. Я. Баєв, дослідивши теоретичні та практичні основи тактики професійного захисту у кримінальних справах [9; 10],

зробили важливий висновок про те, що тактичні прийоми, розроблені для діяльності слідчого, не можна механічно переносити у сферу виконання професійних повноважень інших осіб: вони підлягають спеціальному дослідженню [10, 35].

Отже, саме стосовно діяльності сторін — обвинувачення та захисту має розроблятися тактика державного обвинувачення і тактика професійного захисту у кримінальних справах. І Ю. В. Кореневський в контексті цього обґрунтовано закликав, не обмежуючись фрагментарним вивченням і уривчастими публікаціями, приступити до розробки системи наукових рекомендацій з питань методики і тактики участі прокурора в судовому слідстві [11, 26]. Цей заклик почули Ю. І. Крючко, О. Б. Сєрова, З. І. Піменова та деякі інші вчені, які почали досліджувати криміналістичні аспекти участі державного обвинувача у розгляді окремих категорій справ [12; 13; 14]. Вважаємо такий шлях найбільш прийнятним для розробки криміналістичного забезпечення державного обвинувачення.

Метою даною статті є порівняльний аналіз окремих аспектів криміналістичного забезпечення досудового слідства та кримінального судочинства та визначення можливостей тактичного й методичного забезпечення діяльності державного обвинувача у суді.

Для дослідження зазначених питань вихідним є положення про те, що злочин — явище об'єктивної дійсності, що складається із системи елементів, які утворюють цілісне суспільно небезпечне діяння. Елементи цієї системи існують фактично та мають усі якості, притаманні об'єктам матеріального світу. В. Я. Колдін відзначав, що елементи злочину, злочинної діяльності повинні розглядатися як цілісна система, причому кожен з них несе інформацію про інші елементи і може слугувати засобом їх встановлення. Більш того, усі елементи злочину знаходяться у взаємозв'язку та здатні до взаємодії, що тягне утворення численних наслідків у вигляді зміни інших матеріальних об'єктів — слідів. Зв'язок між такими наслідками та подією, що їх викликала, має об'єктивний закономірний характер, який дозволяє оптимізувати процес розслідування та судового розгляду справи [15, 63–69].

До таких закономірностей належать: стійкість структури злочину, яка проявляється у повторюваності усіх його елементів та їх слідів при кожному новому посяганні, що дозволяє будувати типові моделі злочину, програмувати розслідування та судовий розгляд, робить стабільними методи пошуку слідів, їх оцінку та використання на усіх стадіях судочинства; взаємозв'язок та інформативність елементів системи злочину; взаємодія злочину з оточуючим середовищем; взаємозв'язок попередньої та після кримінальної поведінки із вчиненим діянням [16, 88–92].

Методика розслідування злочинів обумовлена предметом доказування і по суті є системою слідчих дій, які здійснюються в оптимальній послідовності для повного та точного встановлення всіх необхідних обставин справи в інтересах істини [17, 59–66]. Вважаємо, що ці положення певним чином можуть бути застосовані як до стадій досудового слідства, так і судового розгляду справ, що

обумовлено єдністю завдань кримінального судочинства на різних стадіях кримінального процесу (ст. 2 КПК України).

Слід також враховувати, що розслідування та судовий розгляд справи є специфічною формою пізнавальної діяльності, яка складається із збирання та легалізації інформації, криміналістичного та процесуального її надання, а також її оцінки та використання. Цей процес є поетапним, стадійним, тобто дискреційним, що сприяє концентрації частин розрізненого цілого джерела, зростанню розміру інформаційного поля, збільшенню копій джерел інформації. Іншим боком його є наявність в операційній діяльності з інформацією об'єкта, який відображає цю інформацію у неживій природі, та суб'єкта — у живій. Останнє передбачає розробку різних правових, тактичних правил, методик збирання джерел інформації [18, 252–254], її впорядкування, пізнання та спрямування на досягнення мети кримінального судочинства.

Стосовно розслідування злочинів об'єктом пізнання є суспільно небезпечне діяння, яке порушує охоронювані законом правовідносини та спричинює настання певних наслідків, які породжуються діянням правопорушника. У судовому засіданні досліджується такий самий об'єкт, як і на досудовому слідстві.

Метою пізнання у кримінальному судочинстві є, зокрема, а) розкриття злочину, тобто виявлення та доведення події злочину; встановлення особи потерпілого; виявлення та викриття винного; встановлення його вини, її форми, мотивів та мети злочину; б) розслідувати його та в) розглянути в судовому засіданні й забезпечити винесення законного та обґрунтованого вироку [19, 3]. Усі питання, пов'язані із цим процесом, статус суб'єктів пізнання визначені КПК України. На досудовому слідстві слідчий першочергово діє в умовах вірогідних знань, які на заключному етапі розслідування мають набути нову якість, стати достовірними. В підсумку суд, отримавши матеріали, які містять висновок слідства, обґрунтований відповідними доказами, провадить самостійне дослідження обставин справи.

Як і на стадії досудового слідства, у суді відбувається виявлення, закріплення, перевірка та оцінка доказів, які раніше були зібрані, а також пошук нових. За своєю процесуальною природою усі способи отримання доказів (слідчі та судові дії) є однаковими [2, 11]. Методи дослідження доказів також не змінюють своєї процесуальної природи, а наявні розбіжності обумовлені колом їх учасників та порядком процесуального оформлення. Так само завдання, які вирішуються на досудовому слідстві та в суді, багато в чому збігаються, більш того, кримінально-процесуальна діяльність органів досудового слідства та суду базується у непоодиноких випадках на застосуванні однакових процесуальних норм, перш за все тих, які закріплюють принципи кримінального процесу. Отже, уявляється обґрунтованим висновок про те, що ці стадії кримінального процесу єдині за своєю природою та метою, і на кожній з них можливе використання, з врахуванням особливостей, однакових криміналістичних методів.

Л. Є. Ароцкер виділяв низку умов, які визначають можливість та своєрідність використання судом криміналістичних методів. Серед них, зокрема, такі: а) у дослідженні доказів бере участь багато осіб; б) підсудний бере активну

участь у ході судового слідства; в) доведення в суді відбувається у більш стислі строки, що потребує застосування відповідних криміналістичних методів; г) суд вчиняє як процесуальні дії, які раніше проводилися слідчим, що викликає певну повторюваність, так і нові; д) процесуальні дії, які вчиняє суд, не повинні потребувати складної підготовки та великих часових затрат [2, 17–18].

Для встановлення сутності події злочину суд повинен виконати складну аналітичну роботу, ретельно дослідити всю сукупність фактичних обставин справи, перевірити та оцінити кожен доказ, встановити їх взаємозв'язок та взаємозалежність, з'ясувати причини злочину та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

Разом з тим, як свідчить практика, на час розгляду справи в суді окремі докази, зібрані у справі, певним чином трансформуються у бік спрощування висновків досудового слідства. За нашими підрахунками у справах про шахрайство це відбувається у 55 % випадків, або майже у кожній другій. Через це завданням державного обвинувача є виявлення та показ суду причин такої трансформації, оцінка кризь обвинувальний висновок нових доказів, які можуть з'явитися або з'являються у суді, а також їх спрощування чи, навпаки, їх визнання. Отже, криміналістичні рекомендації, які визначально розроблялися для досудового слідства, можуть бути використані і в суді, у тому числі й державним обвинувачем.

Як відомо, кримінальна справа — це сукупність документованої інформації, яка відбиває хід її провадження. Суд та державний обвинувач у непоодиноких випадках стикаються із інформацією, яка має певні вади, отримана із джерел, які не відповідають вимогам закону тощо. Така інформація, так само, як і додаткова, має аналізуватися, оцінюватися, збиратися з тим, щоб вирішити питання про можливість судового розгляду справи або повернення її на додаткове розслідування. І на цьому етапі пізнання кримінальної справи державний обвинувач має бути обізнаним у криміналістичній тактиці та методиках розслідування справ відповідної категорії, що є запорукою його професійної участі у розгляді кримінальних справ судом.

Серед основоположних тактичних прийомів розслідування особливе місце займає планування розслідування злочину, під яким розуміють розумовий процес щодо передбачення діяльності, проведення якої очікується, та її організації для встановлення обставин справи, яка проводиться від початку до кінця розслідування, що надає йому творчий, активний та цілеспрямований характер, та здійснюється з метою швидкого, об'єктивного та всебічного розслідування [20, 9–10]. Виходячи із спільності природи стадій досудового слідства та судового розгляду справи, державний обвинувач, так само як і слідчий, має планувати свою діяльність, зокрема, шляхом складання загального плану та плану участі у проведенні судового слідства.

Планування розслідування тісно пов'язано із програмуванням дій слідчого [21, 24]. Можливість типізації діяльності учасників кримінального судочинства, в тому числі й державного обвинувача, та розробки типових криміналістичних програм їх діяльності впливає із закономірностей злочину, законо-

мірностей його розслідування, а також завдань, які покладаються на слідчого, прокурора, державного обвинувача, суд тощо. Взагалі під програмою розуміють систематизований перелік методичних рекомендацій щодо з'ясування ситуації, визначення мети та обрання засобів вирішення типових слідчих завдань [22, 5]. З урахуванням спільності природи досудового та судового слідства такий криміналістичний метод може застосовуватися на цих стадіях кримінального судочинства як метод організації діяльності їх суб'єктів з метою перевірки наявності та отримання нової доказової інформації за допомогою криміналістичних програм виконання певних слідчих та судових дій. Такі програми дозволяють уникнути певних помилок та прогалин як під час досудового слідства, так і під час розгляду справи в суді, перш за все з боку державного обвинувача та суду [23, 3–4].

У літературі запропоновано декілька підстав для класифікації криміналістичних програм, серед яких, на наш погляд, для державного обвинувача стосовно стадії судового слідства найбільш прийнятими є такі: 1) за об'єктом дослідження спрямовані на: а) організацію розгляду справи в цілому в обсязі пред'явленого обвинувачення та перевірку повноти та правильності вирішення завдань досудового слідства; б) вирішення окремих завдань судового розгляду справи (наприклад, перевірку версії захисту, дослідження окремих обставин справи тощо); в) проведення окремих судових дій (перш за все, допиту, який є основною судовою дією); г) дослідження окремих речових доказів, наданих суду; 2) за структурою програми поділяються на: а) стислі, які містять тільки систему типових завдань, які підлягають вирішенню, та б) розгорнуті, які містять як типові завдання, так і типові засоби їх вирішення. В свою чергу стислі програми можуть містити типові завдання, які сформульовані безвідносно до певної ситуації та відносно до певної ситуації, а розгорнуті поділяються на непрогностичні та прогностичні. Останні містять не тільки типові завдання та рекомендовані засоби їх вирішення, а й можливі результати їх застосування та намічають напрямки подальшої діяльності слідчого та державного обвинувача [22, 8–9].

У підсумку зазначимо, що застосування державним обвинувачем криміналістичного програмно-цільового методу діяльності дозволить йому на будь-якій стадії кримінального судочинства більш чітко систематизувати матеріали кримінальної справи, поглибити аналіз доказової інформації, яка є в наявності, не залишаючи без уваги питання, пов'язані із предметом доказування у справі, визначити завдання, засоби та способи їх вирішення. І отже, забезпечить професійне виконання державним обвинувачем покладених на нього завдань.

Література

1. Цыпкин А. Л. Судебный допрос в советском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1938. — 181 с.
2. Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. — М. : Юрид. лит., 1964. — 224 с.
3. Ароцкер Л. Е. Шире использовать в суде криминалистику // Советская юстиция. — 1960. — № 11. — С. 21–25.

4. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств. — М. : Юрид. лит., 1966. — 168 с.
5. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. — К. : Вища шк., 1980. — 92 с.
6. Сухов С. П. Тактические особенности судебного следствия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Свердловск, 1972. — 24 с.
7. Тихина В. Г. Применение данных криминалистической тактики при исследовании вещественных доказательств по гражданским делам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1973. — 22 с.
8. Воробьев Г. А. Планирование судебного следствия. — М. : Юрид. лит., 1978. — 86 с.
9. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. — К. : Вища шк., 1987. — 149 с.
10. Басев М. О. Защита от обвиняния в уголовном процессе / М. О. Басев, О. Я. Басев. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. — 228 с.
11. Корепевский Ю. В. Государственное обвинение в условиях судебной реформы (процессуальный, тактический и нравственный аспекты). — М. : ПНИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1994. — 84 с.
12. Крючко Ю. І. Проблеми підтримання державного обвинувачення у справах про навмисні вбивства : монографія. — Х. : ЛЕГАС, 2000. — 248 с.
13. Серова Е. Б. Актуальные теоретические и практические проблемы расследования и поддержания государственного обвинения по делам о вымогательстве : дис. ... канд. юрид. наук. — С.Пб., 1998. — 186 с.
14. Пименова З. И. Криминалистические аспекты участия государственного обвинителя в рассмотрении дел об убийствах по пайму. — М. : Былица, 2005. — 128 с.
15. Кодин В. Я. Криминалистическое знание о преступной деятельности : функция моделирования // Советское государство и право. — 1987. — № 2. — С. 63–69.
16. Густов Г. А. К разработке криминалистической теории преступления // Правоведение. — 1983. — № 3. — С. 88–92.
17. Хмыров А. А. Криминалистическая характеристика преступления и пути доказывания по уголовному делу // Правоведение. — 1983. — № 3. — С. 59–66.
18. Салтвский М. В. Информационные отношения и проблемы их правового регулирования // Новый Криминальный кодекс Украины : питання застосування і вивчення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [Харків], 25–26 жовт. 2001 р. — К. ; Х., 2002. — С. 251–254.
19. Густов Г. А. Расследование убийств, сопряженных с разбоем и сексуальными побуждениями : сб. задач. — Ленинград : ИУСР Прокуратуры СССР, 1987. — 68 с.
20. Велюкин С. А. Организация расследования преступлений. — Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1985. — 128 с.
21. Белкин Р. С. Тенденции и перспективы развития криминалистики // Социалистическая законность. — 1983. — № 1. — С. 22–26.
22. Густов Г. А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств : учеб. пособие. — С.Пб. : СПбЮИ Генеральной прокуратуры РФ, 1997. — 168 с.
23. Печерский В. В. Типовые программы допроса на предварительном и судебном следствии : учеб.-практ. пособие. — М. : Юрлит-информ, 2006. — 336 с.

Анотація

У статті наголошується, що застосування державним обвинувачем криміналістичного програмно-цілового методу діяльності дозволить йому на будь-якій стадії кримінального судочинства більш чітко систематизувати матеріали кримінальної справи, поглибити аналіз доказової інформації, яка є в наявності, не залишаючи без уваги питання, пов'язані із предметом доказування у справі.

Ключові слова: методи доказування, кримінальне переслідування.

Summary

It is stressed that prosecutor have to use special methods of programming his activity. The essence of these methods is given in this article.

Keywords: methods of investigation, criminal proceedings.